

*Epistolari de Jacint Verdaguer*, Vol. XI. Transcripció i notes per J.M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas. Barcelona, Ed. Barcino, 1993.

El volum XI de l'*Epistolari de Jacint Verdaguer* aplega les cartes que comprenen des del 18 de juny de 1899 fins al 9 de juny de 1902, data de l'últim comunicat signat per Verdaguer, el dia anterior a la seva mort (en la Nota Preliminar s'indica erròniament que «comprehen del juny de 1899 al 10 de juliol de 1902»). El volum també inclou un Apèndix, amb l'Acta notarial en què els marmessors faculden l'Ajuntament de Barcelona a organitzar l'enterrament, i un *Complement Epistolar* que recull 45 cartes (18 de Verdaguer) ordenades alfabèticament pel cognom dels autors, que, segons els editors, els pervingueren quan ja havia passat el torn corresponent a llurs dates, o mancaven de data i de referència que permetés deduir-la. Per tant, com s'afirma en la Nota Preliminar, «Amb la mort del protagonista central es conclou el present Epistolari en la seva forma d'ordenació cronològica dels documents». Tanmateix, es dona a entendre que falta encara un volum per publicar, perquè en l'extensa nota de la carta 1486 (p. 198) s'indica que les cartes inèdites de R. Turró a J. Pijoan i a V. Serra i Boldú figuraran al volum XII, apèndix.

El conjunt de cartes del volum XI tenen unes característiques peculiars respecte dels altres volums anteriors, per tractar-se dels últims anys de vida de l'autor. Hi predomina, com es diu en la Nota Preliminar, «un desig de pau» i «el doble signe de la triste-

sa i la conformitat». Efectivament, en primer lloc, la datació de les cartes es situa en un domicili fix (al carrer d'Aragó i, al final, a Vallvidrera) i no ofereix els avatars dels dos anteriors volums (la sortida del carrer de la Portaferrixa, l'estada a la Gleva, el carrer de Provença a Barcelona, l'estada a Madrid, la polèmica sortida del pis de Provença, la breu estada del 1896 a Vallcarca, i el pis del carrer Aragó). En segon lloc, desapareix el to de gran duresa que havíem llegit en cartes dels volums IX i X (cartes al bisbe Morgades, a Jaume Collell i a Narcís Verdaguer; i la virulència de les situacions creades, ja sigui amb Mn. R. Font, vicari episcopal de Girona, amb el nunci de Sa Santedat, o les amargues lamentacions que Verdaguer transmetia a J. Pepratx). En algun moment d'aquest volum onzè, però, es recorda la situació anterior: «Mos assumptes, de la mateixa manera; la mort del Sor. bisbe, qui al cel sia, no hi ha canviat res» (carta 1458, 16-VI-1901, a l'arxiduc Lluís Salvador, p. 142). I, de fet, en la carta 1416 (2-VIII-1900), al bisbe Morgades, Verdaguer demana audiència per al seu advocat, perquè «de no fer-ho se'm pot seguir la ruïna». Semblantment, en la carta a A. Masdexart (n. 1448, 4-II-1901), a qui devia 12.500 pts., li diu: «no trigaré a donar-li millors noves», la qual cosa ens recorda la del gener de 1894 (vol. IX, p. 207) quan li manifesta que treballa en «el atreglo de son assumpte». De les persones implicades en les tenses situacions dels anys anteriors, tenim, en el vol. XI, una carta al bisbe Morgades, sense cap mena de virulència, i diverses cartes amb el P. Miguélez, de Madrid, a qui Ver-

daguer va comunicant les novetats del seu entorn, podríem dir-ne, familiar (el casament d'Amparo, els problemes del fill de D. Deseada...), i amb qui s'intercanvia felicitacions i llibres. Hem de tenir en compte que Morgades mor pel gener de 1900, i Pepratx pel desembre.

El fet de tractar-se dels últims anys també condiciona la quantitat i la qualitat de les cartes d'aquest volum. Sense comptar les del Complement Epistolar, que són d'èpoques diverses, n'hi ha 102, en dos anys complets (1900, 1901) i 7 mesos de 1899 i 5 de 1902. En canvi, en el vol. X, també en dos anys completes (1897, 1898) i 8 i 5 mesos de 1896 i 1899, en trobem 165; i en el vol. IX, de només un any i 10 mesos, h'hi ha 166. Per altra banda, les cartes són més simples i van tendint progressivament cap als comunicats, com més ens acostem als últims mesos de la vida de Verdager. És així que sovint els compiladors les han transcrit a partir de la publicació en la premsa, com la carta 1484, d'agraïment als estudiants del Centre Escolar Catalanista per les vetlles que li feren a partir de l'atac de cor del 7 d'abril, al pis del carrer d'Aragó, que es publicà a *El Noticiero Universal*. I altres cartes en revistes com *La Creu del Montseny* (1388), *L'Atlàntida* (1390), *Bulletin de la Soc. Agricole des Pyrénées Orientales* (1467), *El defensor del Magisterio* (1461, 1463), *Vida* (1480). També ens trobem amb cartes extretes de les publicacions de biògrafs de l'autor, com Mn. Güell (*Vida Intima...*, Barcelona 1911) o el Pare Monjas, el qual, ja el 1933 publicà els seus *Documentos Inéditos...* (amb una 2ª edició de 1935 i una 3ª

de 1952, ampliades amb nous documents), havent fet un intens treball de recerca sobre els anys polèmics i publicat moltes cartes que després serien citades o transcrits directament en volums de l'*Epistolari* (que s'inicià el 1959). La font principal de les cartes segueix essent la Biblioteca de Catalunya, i en menor mesura l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Com a fonts particulars hem de destacar: la família Masdexaxart, la viuda de V. Serra i Boldú, J.M. Fontdevila, A. Boada, Emília Llorens (viuda d'E. Nadal). En el Complement Epistolar destaquen cartes de l'Arxiu del monestir de Montserrat, del Bisbat de Barcelona, de Miquel Grau, de Mn. Collell i dels germans Rucabado. De fet, la sobrietat de les cartes del volum és lògica, també, pel progressiu deteriorament de la vista de Verdager. En tenim un únic document testimonial quan en la carta 1447 (febrer de 1901) escriu «...ab los ulls que no m volian servir gayre ni per llegir ni per escriure» (p. 124). I la carta 1470 (octubre de 1901), de només cinc ratlles en la publicació, ens diuen els transcriptors (nota 1, p. 164) que omple una plana i mitja amb lletra d'extraordinària grandària. Per raons òbvies, l'últim comunicat de Verdager (1486), el dia abans de la seva mort, a l'alcalde de Barcelona, només és signat per Verdager, i amb una firma gairebé il·legible. A part de les persones que s'han esmentat fins ara, entre els autors i receptors de cartes, en aquest volum destaquen A. Vassal, V. Serra i Boldú i A. Busquets i Punset, tots ells vinculats directament a la biografia literària de Verdager. També s'han d'esmentar

les comunicacions amb J. Fastenrath (amb motiu dels Jocs Florals de Colònia), amb l'arxiduc Lluís Salvador, i les cartes, només una en cada cas i per qüestions d'encàrrec, amb diferents artistes i escriptors (A. Guimerà, M. Vayreda, M. Utrillo, M. Urgell, J. Maragall, J. Carner, J. Alcover, M. Costa i Llobera). Hi ha un altre grup de cartes que responen a fets puntuals de persones no tan conegudes.

Pel que es refereix als llibres poètics de Verdaguer, les cartes (amb els comentaris dels transcriptors) aporten algunes informacions de les quals donarem referència, atès l'interès que poden tenir per als estudiosos de l'obra verdagueriana. Del volum *Aires del Montseny* (1901), Verdaguer en dona notícia a Vassal (carta 1429, desembre 1900) quan és a punt d'anar-se publicant en el fullotó de la revista *Juventut* (a partir de gener de 1901), i en la carta 1450, a V. Serra i Boldú, s'anuncia el volum (que sortí a l'agost). Trobem referències sobre l'elaboració d'alguns poemes d'aquest llibre («Al Cardenal Vives», p. 17 i 21; «Lo pelegrinet de Santa Teresa», p. 36-39; «Les alades de la Creu del Montseny», p. 39 i 128; «Dalt de l'ermita», p. 72 i 73; «Què és la poesia?», p. 131; «A la mort de D. Lluís Roca», p. 128 i 129; «L'estel de l'alba», p. 161 i 162) i també diferents cartes de persones que el reben. Del llibre *Flors de Maria* (abril de 1902, encara en vida de l'autor) Verdaguer escrivia (en la carta 1417, a Vassal, de l'agost de 1900) que «ara mateix estich escrivint una poesia per a cada dia del mes de Maria», i que s'havia de publicar «l'any vinent amb lo títol

*Flors de Maria*». En sengles cartes a V. Serra i Boldú (n. 1419 i 1421, d'agost i setembre de 1900), el poeta li agraeix notes sobre botànica (relacionades amb el llibre), i en la carta 1420 hi ha documentada referència al poema «Glop de Neu». També, en la nota 2 de la carta 1481 (p. 184-186), s'al·ludeix a un pròleg inèdit de Verdaguer (probablement de *Flors de Maria*) que era una prova d'impremta al marge de la qual hi hauria la carta esmentada. Els transcriptors situen els dos textos en el ms 368/III, carp. 12 de la Biblioteca de Catalunya, però en aquest ms, que porta el títol de «Càntics I», no hi he trobat els textos esmentats. El pròleg explicaria que en 1901 Verdaguer anà a Rupit, al lloc de la imatge de la Verge del Roure, i informa d'un conjunt de poemes i cants sobre la Mare de Déu, que deuen correspondre a la part dels «Càntics», de *Flors de Maria*. L'elaboració del volum *Eucarístiques* (publicat pòstumament en 1904) es va trobant ressenyada en diferents cartes del volum X (entre 1896 i 1899) a A. Vassal, que fou qui l'encoratjà i ajudà per a aquesta obra. En les cartes a Vassal del vol. XI segueix la mateixa incertesa sobre la realització i acabament de les *Eucarístiques*: en la carta 1395 (desembre 1899) Verdaguer manifesta que no serà possible «estampar mon llibre (...) com no s'arreglen mos assumptos»; en la 1429 (desembre 1900) està «indecís entre publicarles en un sol volum o en tres o quatre petits llibrets», i esmenta quins poemes compondrien cada llibret; en la 1436 (gener 1901), l'última que envià a Vassal, diu que «sortiran totes plegades; mes axó serà quan Deu voldrà

(...) y la obra no está prou feta encara» (en l'extensa nota 2, p. 100-102, s'indica que pel desembre d'aquell any Verdaguer i Vassal es trobaren a Perpinyà, amb motiu de la mort de Pepratx, i que Mn. Cinto li lliurà el manuscrit d'*Eucaristiques*; i també s'esmenta el detall de com Vassal, quatre mesos després de la mort de Verdaguer, féu públic que disposava del manuscrit, que edità a Barcelona el 1904, i la presentació del llibre amb un parlament de Busquets i Punset (molta part del procés del llibre l'explica Vassal en el pròleg).

En el volum hi ha també diverses referències a textos no escrits en vers. Especial importància tenen, en aquests darrers anys, els discursos de Verdaguer i els actes d'homenatge a la seva persona. En la nota 2 de la carta 1449 (p. 127) s'informa d'aquests desplaçaments «vertaderes tournées triomfals» de Verdaguer: a Lleida, a Berga, a la Bisbal i a Sarrià. Sobre la comunicació de la presidència del certamen de Berga i del comentari del discurs, trobem informació en la carta 1449. Del *Discurs Necrològic de l'E. Sr. D. Joaquim Rubió i Ors*, la invitació del president de la Real Acadèmia de Buenas Letras és en la carta 1471 i la relació de l'acte de la lectura en el paranif de la Universitat en la nota 1 a la carta 1479 (p. 181, 182). En referència als actes de Lleida, en la carta 1454 Verdaguer comunica a V. Serra i Boldú la sortida de Barcelona, i en la carta 1456 remet les proves del discurs; la nota 3 (p. 140, 141) resumeix la ressenya del certamen i del discurs que fa el periòdic *La Comarca de Lleyda*. L'anada a La Bisbal, com a president dels Jocs Florals d'aquesta

població, és anunciada en la carta 1463, i en la nota 4 (p. 153) es fa la relació dels fets. També figura en el volum una referència a l'article «Perpetuïnes», on fa una glossa de l'enterrament de J. Pepratx (carta 1478, p. 179, 180 i 110). Altres textos en prosa són els articles «Los guitarrers de la Cisa» (p. 19) i «Santa Mechtildis» (p. 228, dins *Complement Epistolar*), i les rondalles «La mà de Sant Joan» (p. 34) i «La Llisoneta» (p. 79). Excepte aquests dos últims, els altres textos en prosa esmentats fins aquí foren recollits el 1906, i més tard en el vol. de les *Obres Completes de la Il·lustració Catalana*, amb el títol *Discursos, Articles, Pròlegs*. En aquestes edicions també hi figura el quadre escènic de «L'Adoració dels pastors», del qual trobem referència en el vol. XI de l'*Epistolari* (principalment en la carta 1441, p. 113, quan Busquets i Punset, emocionat, escriu a Verdaguer la mateixa nit en què ja vist la representació del Tívoli, el 31 de gener de 1901). La nota 2 d'aquesta carta (p. 115) conta la immediata visita que feren al poeta un grup d'artistes modernistes (Rusiñol, Utrillo, A. Gual, E. Morera...). En la nota 2 de la carta 1444 (p. 118, 119), també de felicitació per aquesta representació, es dona àmplia informació d'un altre homenatge en sessió de teatre líric, que li feren, al cap d'un mes, escriptors modernistes (i es fa una interessant ressenya dels records del músic J. Llongueres, que havia de musicar fragments de «Perles del Llibre d'Amic i d'Amat»). Més informació d'altres musicacions de textos de J. Verdaguer («Sortint d'Egipte», «Canigó», «La fossa», «La

mort de l'escolà») la trobem en la carta 1407 i en la nota 3 (p. 50, 51). En aquests anys Verdaguer recollia, també, informacions per a la confecció de «El que diuen els ocells» (del volum pòstum *Folklore*, de 1907): en la carta del 17 de setembre de 1900 (p. 72) a V. Serra i Boldú, Verdaguer li demana algunes referències sobre ocells; però sobretot en trobem en les cartes 1503 i 1504 (p. 235-237 del Complement Epistolar) trameses per Martí Orra (rector d'Orpi).

En diferents moments del volum hi ha algunes referències a composicions poètiques soltes. De *Barcelonines*: «Lo filador d'or» (p. 45), «Santa Maria del Socós» i «Lo verger del Palau» (p. 87), «Himne a Nostra Senyora de la Bonanova» (p. 105), «Al digníssim rector don Salvador Casanas» i «Santa Maria del Pi» (p. 143). De *Càntics*: «Himne al Sant Crist de Balaguer» (p. 73 i 74, p. 96), «A la Sagrada Família, Himne» (p. 82), «A Betlem» (p. 94), «La creu» (p. 94). De *Al cel*: «Estimem al senyor» (p. 52). De *La Mellor Corona*: «Coronació de la Verge de la Mercè» (p. 96, 98; també en *Barcelonines*). De *Montserrat*: «Colom» (p. 88). De *Pàtria*: «La barretina» (p. 96 i 98). Verdaguer esmenta el projecte d'escriure, en prosa, i destinat a les *Eucarístiques*, un esbós biogràfic de Sant Pasqual Baylon, que no realitzà (en 1429, p. 18 i 90); i també la poesia dedicada a la font del castell de Santa Florentina, de Canet (publicada a Canet de Mar el 1980).

Cal destacar, finalment, que el conjunt de pàgines dedicades a les notes, en proporció a les cartes, és superior als anteriors volums. A part de les que ja s'han esmentat en la ci-

tació d'obres, hi ha un grup de notes (de 4 i 5 pàgines en cada cas) que poden oferir noves informacions sobre aquests anys polèmics de la biografia de Verdaguer. No sempre s'aporten dades originals, però a vegades es fa una interessant compilació de la bibliografia més propera a Verdaguer. En la nota 2 a la carta 1416 (p. 62-65), per exemple, trobem una detallada relació de les ajudes econòmiques de Morgades a Verdaguer en pocs mesos de l'any 1900. Aquest tema és present, també, en la llarga nota 2 (p. 104-109) de la carta 1437, que comunica la mort de Morgades al P. Miguélez: explica la polèmica dels biògrafs, creada a l'entorn de l'airada escena que protagonitzà el poeta a la capella ardent, i els transcriptors s'inclinen a creure que Verdaguer dirigí els impropis al marquès i no al bisbe difunt. De fet, en el comentari més aviat es defensa Morgades i en canvi es fa un retret al marquès, que retirà la subvenció mensual per a Verdaguer que trameia al bisbe. En la nota 2 de la carta 1477 (p. 172-179), que comunica el casament d'Amparo i A. Guri al P. Miguélez, també es pren partit en la defensa d'A. Guri, a qui els llibres del P. Monjas i de J. Moles jutjarien «molt severament» (amb tot, aquestes opinions esdevenen quasi obligades per poder descriure aquestes situacions i no es cau, per exemple, en la parcialitat que trobem en el vol. X, p. 33, quan s'opina que Verdaguer diu coses poc escaients i que degué «produir un pèssim efecte al Nunci»). També s'informa de la situació de pobresa d'Amparo i A. Guri, a Madrid, després de la mort del poeta, i de la realitat d'Amparo com a resi-

dent en un asil, on la visitaren diferents verdaguerians. La nota 2 de la carta 1460 (p. 146 i 147) parla dels marquesos de Retortillo i la possible relació amb Verdaguer quan aquest anà a Madrid per resoldre el seu cas. Amb motiu de l'última carta de Verdaguer (1486, 9-VI-1892), quan demana la presència de l'alcalde, el regidor Moles i un notari, amb la intenció de canviar el testament, es dona àmplia i documentada informació (p. 195-200) sobre l'última setmana de vida del poeta i l'afer dels testaments, amb especial atenció (p. 197-198) al destí dels manuscrits i als acords dels marmessors. Es remarca, partint en molta part del llibre de J. Moles (*Mossèn Cinto*, Barcelona 1971), que en els farcells que Verdaguer donà d'amagat a Turró, Moles i els preveres Costa i Valls, hi havia «llibretes i plec amb composicions passades en net, llestes per a publicar com a llibre», i que amb aquests originals anaren veient la llum els volums pòstums, dels quals es fa una relació. R. Guilleumas, en «Trobada de les últimes obres de Mn. Cinto» (Rev. San Jorge, Abril 1977), també dona la llista.

Un altre conjunt de notes, de menor densitat, glossen aspectes també interessants per a la biografia de Verdaguer: els Jocs Florals de Colònia (p. 14 i 15); l'estada d'una setmana a Vilassar (Juliol, 1899), a casa de la família Arumí, i la visita a llocs del Maresme (p. 18 i 19); la relació amb Emili Martínez, farmacèutic de Lloret, amb qui féu excursions al Montseny (p. 94 i 95); les activitats de Verdaguer com a pare espiritual del col·legi La Sagrada Família (p. 82 i 83); el lloc d'hospedatge a Folguero-

les, en aquesta última època (p. 156); sobre el bisbe de Perpinyà, Juli Carlsalade du Pont, i els seus contactes amb Verdaguer (p. 159 i 160); la dedicació de Verdaguer al nou bisbe Casañas (p. 143); els preparatius del gran homenatge pels 25 anys de *L'Atlàntida*, al saló de Cent, i com s'hagué de suspendre (p. 144 i 145); informació biogràfica sobre Joan Baptista Batlle, el fidel auxiliar de Verdaguer (p. 252 i 253). Un altre grup de notes informen, a vegades amb massa detall, d'aspectes no relacionats amb la biografia de Verdaguer: els avatars de la «Cançó dels Segadors» (p. 24-26); el salessianisme a Barcelona (p. 138 i 139); el conflicte entre J. Manyé i Flaquer i Marià Aguiló, amb motiu de la subvenció de la Corona per a la publicació d'un Cançoner i Romancer catalans (p. 228-232).

Només resta remarcar la importància que té el fet d'haver-se clos el cicle de volums de l'*Epistolari de Jacint Verdaguer*, que apleguen les cartes des del 1865 (vol. I, Barcelona 1959) fins l'any 1902. Sens dubte que, malgrat el caràcter exhaustiu d'aquests reculls, poden aparèixer noves epístoles, com per exemple la del ms 368/13 de la Biblioteca de Catalunya, que apareix entre línies i en sentit contrari al text del f.8r (adreçada al director de *La Revista*, per fer import dels números rebuts i retornar els repetits), o la del ms 382/21 (f. 8r) on es demana censor per a la publicació d'*Aires del Montseny*, i d'altres que es puguin guardar gelosament a nivell particular (la prova la tenim en el Complement Epistolar que s'ha afegit en aquest volum). Del contingut de les cartes

del vol. XI n'esperàvem més, de cara a obtenir informació del mateix Verdager sobre l'elaboració d'algunes obres pòstumes, tancades i acabades en vida de l'autor, com *Al cel o Brins d'Espígol*, i d'altres; i també de cara a poder resoldre algunes de les incògnites que queden entorn de la

transmissió i l'itinerari dels manuscrits d'aquesta última època. Per això desitgem que l'anunciat vol. VII, *Eptleg*, amb cartes entre els marmessors, vegi la llum com més aviat millor.

Pere Tió